

Inna Lazdiņa

JOSTAS LATVIEŠU FOLKLORĀ*

Apģērbs ir būtisks vēstures avots un tautas kultūras vērtība. Neatņemama un daudzos gadījumos arī viena no greznākajām apģērba sastāvdaļām ir bijusi josta, kuras nozīme ir mazinājusies tikai pēdējo gadsimtu laikā. Šī raksta mērķis ir izpētīt, kā jostas tiek attēlotas latviešu folklorā. Balstoties uz latviešu tautas dziesmām, pirmkārt, aplūkots, kā jostas tika darinātas un ir izskatījušās, otrkārt, raksturotas jostu valkāšanas tradīcijas, treškārt, apskatīts, kāda nozīme piedēvēta jostai folkloras tekstu veidošanās laikā. Trešais uzdevums uzskatāms par svarīgāko, jo par jostas nozīmi, tās uztveri un iespējamo saistību ne tikai ar profāno, bet arī ar sakrālo pasauli informāciju mums var sniegt galvenokārt folkloras materiāli.

Raksta avotu bāzi veido 348 latviešu tautas dziesmas, kuras tika atrastas internetā pieejamajā elektroniskajā datubāzē www.dainuskapis.lv,¹ izmantojot atslēgas vārdus *josta*, *jostiņa*, *juosta* visos locījumos. No visiem folkloras žanriem tautas dziesmas tika izvēlētas tādēļ, ka to ritmiski organizētā valoda vairāk pasargājusi šo žanru no pārmaiņām. Taču pētnieku viedokļi par tautas dziesmu vecumu ir atšķirīgi. Daži tautas dziesmu aizsākumus saskata aizvēsturē,² citi uzskata, ka tajās esošie informācijas slāņi nav vecāki par 13. gadsimtu,³ bet ir arī zinātnieki, kuri domā, ka līdz mūsdienām saglabāto tautas dziesmu sacerēšanas ziedu laiks sācies tikai 16. gadsimtā.⁴ Neskatoties uz uzskatu dažādību, jāpiekrīt Franča Baloža izteiktajam atzinumam, ka latviešu tautas dziesmas ir noderīgs materiāls arī aizvēstures pētniekiem,⁵ jo tradīcijas un cilvēka pasaules uztvere ir veidojusies gadu tūkstošu laikā un tautas dziesmās ir saskatāmas ļoti senu paražu atskaņas. Jāpiekrīt arī Artūram Ozolam, ka tautas dziesmas aplūkojamas to attīstībā,⁶ jo tās nav saglabājušās nemainīgā veidā no to sacerēšanas brīža.

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

Jostu izskats un darināšanas tradīcijas tiek raksturotas tikai nedaudz vairāk kā pusē latviešu tautas dziesmu, kuras tika atrastas pēc minētajiem atslēgas vārdiem, bet jostu darināšanas metodes ir minētas mazāk nekā piektdaļā apskatīto dziesmu. Visbiežāk tautas dziesmās tiek runāts par tekstilo jostu darināšanu – pīšanu un aušanu (80% dziesmu, kurās minēts jostas darināšanas veids). Jostu pīšana un aušana tautas dziesmās biežāk minēta saistībā ar godiem – kristībām un vedībām, kā arī gadskārtu svinībām – Jāņiem.

Nelūdz velti, tautas dēls,
Vēl nevaru tautās iet:
Nei man austas pūra jostas,
Nei guļamas villanites. (LD 7761)

Rakstiem aužu vilnainiti,
Kupliem galiem jostu pinu.
Kad pasedžu vilnainiti,
Tautu dēli lūkojās;
Kad apjožu es jostiņu,
Tautas nāca sētiņā. (LD 7452)

Jāņa sieva jostu aude,
Zelta krēslā sēdēdam';
Pats Jānits saivas tin,
Sudrabā sēdēdams. (LD 32976-1)

Savukārt celu tehnikā austās jostas tautas dziesmās tiek minētas, uzsverot, ka tās ir labākas, vērtīgākas salīdzinājumā ar citām – diegu, kārkļu, stiebru jostām. Bārenēm celu jostas parasti ir nepieejamas.

Kas visām bārenēm
Calu jostas audināja;
Laba bija kārkļa josta,
Liepu lapu vaiņadziņš. (LD 4580-5)

Jāatzīmē, ka gan audenes, gan celaines, gan pītas jostas Latvijas teritorijā lietotas no aizvēstures līdz pat 20. gadsimtam. Līdz ar to tautas dziesmas, kurās minēta jostu aušana vai pīšana, nav iespējams piesaistīt konkrētam laikam, balstoties uz šo tehniku pieminējumu. Vienīgi vienā dziesmā minēto adīto jostu var attiecināt uz 19. gadsimtu, kad pie apģērba tika lietotas šādas jostas.⁷

Lustīgs puika es uzaugu,
Lustīgs kara gājējiņš;
Māte ada kara jostu,
Tēvs kaļ kara zobentiņu,
Māsa mana jaunākā
Rakst' man kara karodziņu. (LD 32105)

Pārejot no auduma pie metāla jostu darināšanas tradīcijām, jāatzīmē, ka jostu kalšana tautas dziesmās parādās reti (9% dziesmu, kurās minētas darināšanas tradīcijas). Dziesmās tiek minēta zelta, ķēžu, tuvāk neraksturotas jostas un vizuļu kaldināšana. Šīs dziesmas ir grūti attiecināt uz kādu konkrētu hronoloģisko periodu, vienīgi

dziesmu, kurā minēta ķēžu josta (sleņģene), var saistīt ar laiku no 15. līdz 19. gadsimtam, kad šīs jostas valkātas pie tautas tērpa.⁸

Brālīš' man mazajam
 Ķēžu jostu kaldināja;
 Būt' brālīši nokaluši [nu kaluši?],
 Nu pieder valkajam. (LD 3555)

Uzmanību piesaista tautas dziesma, kurā vēstīts, ka kalējs kaļ kā jostu, tā vainagu.

Kalējs kala debesīs;
 Ko tas kala, ko nekala?
 Dieva dēla jostu kala,
 Saules meitas vaiņadziņu. (LD 33723)

Taču nevarētu uzreiz droši teikt, ka dziesmā saglabājušās atmiņas par vidējā un vēlā dzelzs laikmeta metāla vainagiem un līdz ar to arī par apkaltajām ādas jostām, jo tā saucamie spangu vainagi, kurus darināja no bronzas sloksnes, vēl 19. gadsimta sākumā valkāti Alsungas, Kuldīgas un Ventspils apkārtnē.⁹ Tāpat jostas ar metāla apkalumiem un sprādzēm bija raksturīgas 19. gadsimta Kurzemes vīriešu tērpiem.¹⁰ Turpretim par labu šī teksta senumam runā tas, ka minētā tautas dziesma ir pieskaitāma pie mitoloģiskajām dziesmām, kuras folkloras pētnieki uzskata par vissenāko latviešu tautas dziesmu grupu.¹¹

Jostu izskats (materiāls un krāsa) tautas dziesmās tiek raksturots biežāk nekā jostu darināšanas tradīcijas. Jostas materiāls vai krāsa minēta apmēram pusē aplūkoto dziesmu. Turklāt visbiežāk norādīts, ka josta bijusi zelta (26%), uz pusi retāk josta saistīta ar sudrabu (11%). Taču diez vai tautas dziesmā domāta īsta metāla – zelta vai sudraba – josta. Zelts un sudrabs tautas dziesmās parasti norāda uz priekšmeta vērtību un tā īpašnieka tikumu un turību, saistību ar sakrālo pasauli vai arī materiāla vizuālajām īpašībām. Piemēram, tautas dziesmās minētos zelta griezto gredzentiņus Vladislavs Urtāns saista ar bronzas spirālgredzeniem bronzas zeltainā spīduma dēļ.¹² Arī Ēvalds Mugurēvičs 11. gadsimta domkunga Brēmenes Ādama piezīmi, ka Kurzemē esot daudz zelta, skaidro, ka par zeltu acīmredzot tika uzlūkotas kuršu bronzas rotas, kas nospodrinātas varēja spīdēt kā zelts.¹³

Kas kaitēja bāliņam
 Zelta jostu nenēsāt,
 Redzēj' savu tīrumiņu,
 Zelta vilni viņņojot. (LD 28435)

Es mātei viena meita,
 Man sudraba vainedziņš;
 Lai lūkē tāds dēliņš,
 Kas sudraba jostu jož. (LD 5838)

Iespējams, ka zelta josta tautas dziesmās sākotnēji saistīta ar atmiņām par jostām ar bronzas apkalumiem, kuras tiek atrastas bagātākajos vēlā dzelzs laikmeta vīriešu apbedījumos, taču vēlāk, šīm atmiņām izplēnot, zelta jostai sāka piedēvēt tikai simbolisku vērtības

nozīmi. Par zelta jostas metālisku dabu liecina tikai dažas dziesmas. Tajās josta tiek vai nu kaldināta, vai tai piedēvēta metāliska skaņa.

Kalējs kala debesīs,	Saimenieka meita biju,
Ogles bira Daugavā:	Gāju ganu pavadīt.
Dieva dēlis Saules meitai	Kurpes gāja kripu, krapu,
Zelta jostu kaldināja. (LD 33726)	Zelta josta žvingu, žvangu. (LD 5726-5)

Varš vērtības ziņā atpaliek no zelta un sudraba, tas kā Saules trejkrāsu vienības elements norāda uz pasaules vertikālā dalījuma zemāko līmeni, tas ir, pazemi,¹⁴ taču arī vara josta (2%) tautas dziesmās minēta kā vērtīga. Bet atšķirībā no zelta un sudraba jostām vara josta dažās dziesmās tiek saistīta arī ar smagu, grūtu mūžu.

Pieder man kārklū josta,	Mīļa Māra man apjoza
Bērzu lapu vainadziņš;	Trīs kārtiņas vara jostas;
Kas jel man sērdienei	Ai, Māriņa, mīļa, balta,
Zaļa vara darināja. (LD 4580-8)	Kā es tādu panesišu!
	“Nes, meitiņa, kā varēji,
	Kā nes tava māmuliņe.” (LD 1108)

Nepārprotami uz metāla jostu tautas dziesmās norāda vienīgi ķēžu jostas (7%) pieminēšana. Šādas jostas Latvijas teritorijā, kā jau atzīmēts, valkātas 15.–19. gadsimtā.¹⁵ 19. gadsimta sākumā ķēžu jostas jeb sleņģenes bija saglabājušās tikai Kuldīgas, Ventspils un Alsungas novados,¹⁶ arī tautas dziesmas, kurās minēts šis jostu veids, nāk no Kurzemes novada.

Visapkārt diena aust,
Vidū saule ritināja;
Visapkārt ķēžu josta,
Vidū mans augumiņš. (LD 5493)

Bez nosauktajiem tautas dziesmās vēl tiek minēti šādi jostu materiāli: zīds (11%), dzīpari (12%), diegi (8%), lūki, stiebri, kārkli, salmi vai apiņa vijas (10%), divās dziesmās minēta arī zīļu josta (1%). Atšķirībā no pārējām zīļu jostas valkātas samērā neilgi. Tās izplatījās tikai 19. gadsimta otrajā pusē, un tās valkāja vīrieši galvenokārt pie kažokiem.¹⁷ Šādu jostu darināšana izmaksājusi ļoti dārgi, tāpēc tās bija turīgu saimnieku lepnums. Uz to norāda arī tautas dziesma:

Trim kārtām zīļu josta
Ap rasno ozoliņ':
Tā piedar tam puīšam,
Kas piedzima saulītē. (LD 1179)

Samērā biežā diegu un dzīparu jostu pieminēšana tautas dziesmās varētu būt saistīta ar to ilgstošo un plašo izmantošanu Latvijas teritorijā no aizvēstures līdz pat mūsdienām. Turklāt tautas dziesmās tiek uzsvērts dzīparu jostu pārkums pār diegu jostām un savukārt

šo abu jostu pārākums pār lūku, stiebru, kārklū, salmu, apiņa vijas jostām, kuras arī diezgan bieži minētas dziesmās, parasti gan norādot uz valkātāja nabadzību un nespēju sagādāt sev citu, vērtīgāku jostu.

Man māršiņa jostu deva,
Vairāk diegu, ne dzīparu.
Paldies, mārša, par devumu,
Būs man zirga pinekliņš. (LD 25441)

No jostu krāsām tautas dziesmās biežāk tiek minēta sārta (3%) un raiba (3%), nedaudz retāk zaļa (2%). Jāatzīmē, ka zaļām jostām dziesmās piešķirta īpaša nozīme, šādas jostas dāvā Laima, un tās tiek saistītas ar dzemdībām.

Laima vilka zaļu jostu
Deviņiem likumiem;
To apjoza sieviņām,
Laimas pirtī peroties. (LD 1109-1)

Lai gan latviešu tautas dziesmās baltā un melnā ir visbiežāk minētās krāsas,¹⁸ jostas šādās krāsās ir pieminētas tikai divās dziesmās. Turklāt balta josta norāda uz aizsauli – veļu valstību.

Ai, lielaja Vācu muiža,
Žēl man bija tev atstāt:
Sirmi zirgi, daiļi puiši,
Tie man viegli vizināja.
Ik gabalu paveduši,
Vaicā zelta, sudrabiņa.
Vaj būs traki, vaicādami,
Kur es ņēmu, kas man deve?
Tēvs, māmiņa apakš zemes,
Aiz ūdeņa bāleliņi,
Aiz ūdeņa bāleliņi,
Baltas jostas nesādami. (LD 4890-1)

Tātad, rezumējot jostu darināšanas tradīciju un to izskata attēlojumu latviešu tautas dziesmās, jāsaka, ka dziesmās parādās galvenie jostu darināšanas veidi (aušana, pīšana, kalšana), taču tos nav iespējams datēt, jo šie paņēmieni bija izplatīti no aizvēstures līdz pat jaunajiem laikiem un atsevišķos gadījumos arī mūsdienām. Izņēmums ir vienīgi adīta josta, kura bija sastopama tikai 19. gadsimtā. Tāpat materiāls un krāsa nenorāda uz šo jostu lietošanu kādos konkrētos laika posmos. Vienīgi ķēžu un zīda jostas ir pieskaitāmas jaunajiem laikiem. Turklāt jāņem vērā, ka tautas dziesmās zelta un sudraba jostas tiek minētas drīzāk ar simbolisku nozīmi, nevis kā tiešs šo metālu apzīmējums.

Pievēršoties **jostu valkāšanas tradīciju** attēlojumam latviešu tautas dziesmās, aplūkosim, kāda bijusi jostas vieta pārējo apģērba daļu vidū, kā tā valkāta, kādas jostas uzskatītas par vērtīgākām, kādiem nolūkiem vēl lietota josta.

Spriežot pēc tautas dziesmu materiāliem, pieaugušam cilvēkam josta bija neatņemama tērpa sastāvdaļa. To noteica tas, ka sākotnēji jostai bija primāra – apģērba saturēšanas funkcija. Tikai pēdējo gadsimtu laikā, mainoties modei, apģērba piegriešanas veidam un darināšanas tradīcijām, josta šo primāro funkciju zaudēja, saglabājot vienīgi dekoratīva elementa nozīmi. Par to, ka josta bijusi neatņemama tērpa sastāvdaļa, liecina tautas dziesmas, kurās rādīts, ka pat lielā steigā josta tiek apjozta. Jostas trūkums tērpā tiek pielīdzināts pat kailumam.

Bārenīte nabadzīte	Pliks vēderis māsiņai,
Grūti pelna villainīti:	Zābakoti bālenīši.
Stāvēdama kājas āva,	Pirc, brālīti, ķēžu jostu,
Tecēdama jostu joza. (LD 4482)	Sedz māsiņai vēderiņu. (LD 5713)

Tomēr ne tikai jostas klātbūtne bija būtiska, jo pats tās valkāšanas veids norādīja uz tikumu. Jostai bija jābūt cieši sasietai, vaļīga josta apliecināja valkātāja nevīžību.

Cieši jožu cela jostu,	Kam, tautieti, mani ņēmi,
Pieder cieši valkājot;	Vaj augdamis neredzēji?
Mīļi saucu svešas mātes,	Slābi jostiņu valkāju,
Pieder mīļi pasaucot. (LD 23175)	Nokrituši lindraciņi. (LD 21611-1)

Par turību un tikumu tautas dziesmās liecina jostas platums un kupli jostu gali, kuri ir saskatāmi arī 17. gadsimta sākuma Livonijas sieviešu apģērba zīmējumā.¹⁹

Saules meitas jumpraviņas	Griez muguru, tautu meita,
Rasu rotu valkātājas;	Vaj bij kupli jostas gali;
Man' māsiņa zeltenīte	Ja bij kupli jostas gali,
Sudrabā laistijās,	Būs ieloki pūriņā. (LD 21527-1)
Platu jostu, biezu segu,	
Uz galviņas vainadziņu,	
Uz galviņas vainadziņu	
Ar dimanta lapiņām. (LD 5729)	

Tikai vienā dziesmā atzīmēts, ka josta apjozta arī zem vidukļa.²⁰

Augsti skrēja vanadziņis,
Zemi spārnus lidināja;
Tāļi jāja diži kungi,
Zemi joza zīdu jostu. (LD 31278)

Visbiežāk josta tiek jozta trim kārtām. Tas varētu būt saistīts gan ar skaitļa trīs simbolisko nozīmi – šis skaitlis apzīmē dinamisku pa-

beigtību, veselumu, laimi, aizsardzību,²¹ gan ar to, ka vairākās kārtās apsieta josta labāk pilda apgērba saturēšanas funkciju.

Elkšņam bija brūni svārki,
Bērzam balti kamzoliņi,
Ozolam zemzaram
Trim kārtām zelta josta. (LD 2823-1)

Valkātas arī vairākas jostas vienlaicīgi. Katra josta bija paredzēta citas apgērba daļas saturēšanai.

Velc, bāliņi, treju svārku,
Visu treju piederēja:
Uz divēju jostu jozi,
Uz trešiem zobentiņu. (LD 32199)

Tāpat kā jebkuras citas tērpa daļas, arī jostas, kas paredzētas ikdienai, bijušas vienkāršākas, bet godiem – greznākas.

Joz, brālīti, zelta jostu,
Sedlo sirmu kumeliņu,
Sarkan' vaigi tautu meitai,
Smuks sarkanis vainadziņš. (LD 13859)

Turklāt nabadzīgāki cilvēki nevarēja atļauties greznas jostas, tāpēc josta savā ziņā liecināja arī par stāvokli sabiedrībā.

Pieder man lūku josta,
Liepu lapu vainadziņis;
Kas visim sērdienim
Ķēdes jostas kaldinās,
Ķēdes jostas kaldinās,
Sudrabiņu liedinās. (LD 4580-9)

Tautas dziesmās ir norādes par vēl vienu jostas funkciju bez apgērba saturēšanas, sabiedriskā stāvokļa demonstrēšanas un rotāšanas – jostas lietotas arī priekšmetu piekāršanai. Īpaši aktuāli tas bijis laikā, kad apgērbam nebija kabatu. Pie jostas piekārti gan vienkārši, viegli saimniecības priekšmeti, gan arī ieroči u.c. lietas.

Kas grib manu pūru slēgt,	Saskaities vien staigāju,
Lai nes vēsti māmiņai:	Cirv' aiz jostas aizbāzies:
Pie māmiņas atslēdžiņā	Man nocirta upmalā
Cala jostas galiņā. (LD 25142)	Sen audzētu stīpu koku;
	Man aizveda gar durvīm
	Sen cerētu ligaviņu. (LD 15865)

Un, visbeidzot, bez jostas nebija iedomājams arī jaundzimušā "ietērps", jostai bija sava loma kristību rituālos, tā tika izmantota šūpuļa kāršanai u.c.

Steidzies, mana māmuļīte,
Ar jostām, lakatiem,
Jau iegāja vedekliņa
Kambarī pukstēdama. (LD 35530-3)

Šogad brūte kroni vija
Āboliņa lejiņā;
Citu gadu bērnu tīs
Dzīpurišu jostiņā. (LD 24801)

Rezumējot jostu valkāšanas tradīciju atainojumu latviešu tautas dziesmās, jāatzīst, ka jostai piedēvēta liela nozīme – tai bijusi gan apģērba saturēšanas, gan reprezentatīva, gan dekoratīva, gan priekšmetu piekāršanas funkcija. Par jostu valkāšanas tradīciju izmaiņām laika gaitā ir grūti spriest, taču tautas dziesmās minētie principi vienlīdz attiecināmi kā uz jaunajiem laikiem, tā arī uz vēlo dzelzs laikmetu, spriežot pēc arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla.

Pievēršoties tam, kāda nozīme piedēvēta jostai latviešu tautas dziesmās, jāuzsver, ka lietiskais materiāls var sniegt ziņas par jostas izskatu, darināšanas un atsevišķos gadījumos arī valkāšanas tradīcijām, bet par to, kāda bijusi **jostas nozīme**, tās uztvere un iespējamā saistība ne tikai ar profāno, bet arī sakrālo pasauli, informācija gūstama galvenokārt no folkloras tekstiem. Daudzās pasaules kultūrās josta ir kas vairāk par vienkāršu apģērba elementu. Bet kādas tad liecības par jostas nozīmi un uztveri ir atrodamas latviešu tautas dziesmās?

Kā jau iepriekš norādīts, jostai tiek atvēlēta īpaša vieta citu apģērba elementu vidū, latviešu tautas dziesmās tā tiek samērā bieži daudzīnāta, atrodamas arī norādes, ka josta bijusi tērpa neatņemama sastāvdaļa, bez tās apģērbs nav uzskatīts par pilnīgu, tātad, tāpat kā daudzās citās pasaules senajās zemēs,²² tā ir bijusi arī **korekta apģērba zīme**. Bez tam daudzās tautas dziesmās jostai piedēvētas maģiskas spējas. Tāpat kā piekariņiem – amuletiem, kuri valkāti senatnē, arī jostai piedēvēta **spēja aizsargāt**. Iespējams, tas saistīts ar to, ka josta, apņemot augumu, veido apli jeb gredzenu. Aplis noslēdz telpu un tādējādi arī pasargā.²³ Tāpat kā sienas pasargā istabas iemītnieku, apģērbs sargā cilvēka augumu, bet josta satur apģērbu, noslēdzot to un turklāt palīdzot saglabāt siltumu.

Apjožam zelta jostu
Šim resnam ozolam.
Cirta čūska, dzēle bite,
Ne lapiņa nenokrita. (LD 34158-1)

To, ka šāda jostas uztvere varēja pastāvēt arī aizvēsturē, apliecina vēlā dzelzs laikmeta jostas ar dažādiem vairoga formas apkalumiem, piemēram, Kristapiņu kapulauka 170. kapā atrastā josta (11.–11./12. gadsimts) visā tās garumā ir rotāta ar dobiem pogveida apkalumiem,²⁴ kas izskatās pēc apaļajiem vairogiem, līdzīga josta konstatēta arī Odukulna (9.–13. gadsimts) kapulaukā²⁵ un citur. Latvijas teritorijā

atrastas jostas arī ar bronzas apkalumiem, kuri atgādina tā saucamos sirdsveida vairogus.²⁶ Vladislavs Urtāns apliecina, ka pēc tradīcijas šādu apkaltu jostu valkātāji varēja justies pasargāti.²⁷

Taču josta tautas dziesmās figurē ne tikai kā aizsardzības simbols, tā nodrošina arī auglību gan laukiem, gan dzīvniekiem, gan pašam cilvēkam.

Kas apjoza zelta jostu	Trim kārtām jostu jožu
Apkārt manu rudzu lauku?	Ap to savu augumiņu;
Mīļa Māra apjوزه,	Trim kārtām raibas govīs
Jāņu nakti staigājot. (LD 32547)	Ap to manu laidariņu. (LD 32453-1)

No ticējumiem un tautas dziesmām zinām, ka josta bijusi trīs galveno cilvēka godu rituālu sastāvdaļa. Tai bija atvēlēta sava vieta, bērniņam nākot pasaulē un viņu kristot, tāpat tā bija neatņemama vedību rituālu sastāvdaļa, un, visbeidzot, jostas izmantotas arī bērēs.

Vēl pirms bērniņa nākšanas pasaulē josta simbolizē deviņu mēnešu grūtniecības periodu. Dzemdībās augstāko spēku – Māras vai Laimas – sietās jostas nodrošina dzemdību veiksmīgu izdošanos, līdz ar to atkal parādās jostas saistība ar auglību un aizsardzību.

Noiedami, bāleniņi,	Stiep, Laimīte, garu jostu
Mātei ziņu nonesiet:	Garām visu istabiņu,
Jau māsiņa jost' atlaida	Nule māte godu taisa
Devītā rakstiņā. (LD 1062-3)	Pirmajam bērniņam. (LD 16094-1)

Kad bērniņš jau piedzimis un pienāk kristību brīdis, tad josta ir krustmātes velte bērniņam. Jostas tiek lietotas bērniņa autu apsiešanai, kā arī šūpuļa kāršanai.

Kad es būtu zinājusi,	Es pādītes nešūpoju
Kad tas manis krusta bērns,	Uz plikiem žagariem;
Es būt' jostu noaudusi	Karam jostas, paķelītes,
Deviņiem dzīpariem. (LD 1817-1)	Ar ko pādi šūposim. (LD 1813-1)

Vairākas tautas dziesmas liecina par jostas saistību ar iniciāciju. Apsieta josta norāda uz meitas gatavību precēties vai puīša pāreju nākamajā dzīves posmā, "kļūstot par vīrieti".

Tikām biju tēva meita,	Žēli raud ozoliņis,
Kamēr linu krekliņā;	Kad jaunam jostu joza;
Jož' jostiņu, liek' raibīti,	Neraudāji, ozoliņi,
Krit' ļautiņu valodās. (LD 8971)	Jauna pate jozējiņa. (LD 16642-8)

Bez jostas neiztikt arī vedībās. Josta ne tikai izmantota kā velte, tās noņemšana varēja simbolizēt arī laulību īstenošanu kāzu naktī.

Atnāca dieveris	Ej gulēt, jaunā mārša,
Bez jostas kāzās;	Ved gulēt bāleliņu!
Nu mana māsiņa	Vaj vietīņu nezināji,
Jostiņu deva. (LD 25426)	Kur jostiņu pāri vilki? (LD 24880)

Līdzīga simboliska nozīme varētu būt arī dziesmai, kur jostas zaudēšanu tēlaini apzīmē ar izkušanu:

Silta saule, karsta saule,
Man rozītes jāravē;
Izkūst mana zelta josta,
Div' sudraba gredzeniņi. (LD 6491)

Un, visbeidzot, arī pēdējos cilvēka mūža godos jostai tika atvēlēta sava vieta. Bērēs jostas izmantotas zārka nolaišanai bedrē. Kādā tautas dziesmā neprecēta meita novēl ar savu pūru, tai skaitā jostām, pušķot kumeļus, kuri piedalās bērū gājienā:

Es, māmiņa, jauna miršu,
Mani koši pavadiet:
Jostām zirgus grožojiet,
Villanēm deķojiet. (LD 27334)

Kā jau iepriekš minēts, runājot par jostu izskata attēlojumu latviešu tautas dziesmās, balta josta norādīja uz tās valkātāju piederību viņsaulei.

Latviešu tautas dziesmās josta kā velte vai ziedojums parādās ne tikai saistībā ar trim minētajiem cilvēka mūža godiem. Dziesmās bieži tiek minēts, ka jostu ziedo Jānim vai Jurgim, lai nodrošinātu lopu aizsardzību ganību laikā.

Jānišam jostu aužu	Kas tur čaukst vīreksnēs
Deviņiem dzipariem,	Pašā Jāņa vakarā?
Lai tas mani palīdzēja	Jāņa sievas jostas pina
Brāļa govīs pagānīt. (LD 32339-1)	Deviņiem dzipurim. (LD 33011-2)

Tautas dziesmā attēlotā jostu pīšana Jāņu vakarā visticamāk simbolizējusi kosmosa pārradīšanu jeb saulgriežu mītu – kārtības ieviešanu valdošajā haosā. Dziesmas sākumā tiek akcentēta haosa (dažādu trokšņu) situācija,²⁸ bet beigās pīšanas motīvs norāda uz jaunas kārtības iedibināšanu. Aušanas un pīšanas procesā diegi tiek kārtoti zināmā sistēmā, veidojot audumu, tāpēc nevarētu būt pārsteidzoši, ka šīs darbības pielīdzināja arī kosmosa pārradīšanas mītam, kur haoss ir jāpārvērš kārtībā – jārada jauna, sakārtota vide.

Bieži josta tiek minēta saistībā ar Sauli. Šajās dziesmās josta, šķiet, tiek piesaukta kā pašas Saules vai dienas simbols, kas tiek noglabāts vai nozaudēts pirms nakts iestāšanās. Turklāt jāatzīmē, ka vēlā dzelzs laikmeta jostu apkalumus bieži rotāja ar Saules simboliku.²⁹

Ko Saulīte gauži raud,	Sudrabota liepa auga
Ik vakarus noiedama?	Saules taka maliņā(i);
Zelta josta iekrituse	Tur Saulīte jostu kāra,
Dziļas jūras dibinā. (LD 33820)	Ik vakara noiedama. (LD 33827-9)

Un, visbeidzot, grezna josta bija nepārprotama turības un pārticības zīme, taču cieši savilkta josta norādīja uz pārtikas trūkumu.

Ņem, māsiņa, celu jostu,
Sajoz cieti vēderiņu:
Tautiņās auzu maīze
Aiz deviņas atslēdziņas. (LD 17008)

Jāatgādina, ka teiciens “savilkta jostu” nav zaudējis savu nozīmi arī mūsdienās un ir visiem saprotams.

Tātad, kaut arī daudzi folkloras pētnieki uzskata, ka latviešu tautas dziesmas galvenokārt radušās pēc krustnešu iebrukuma Latvijas teritorijā, jāatzīst, ka jostas simboliskā nozīme, kas parādās tautas dziesmās, visticamāk, ir veidojusies jau aizvēsturē, uz to norāda arī līdzīga jostas uztvere dažādās pasaules senajās kultūrās. Tāpēc šķiet ticami, ka aizvēsturē jostai varēja tikt piedēvēta spēja aizsargāt. Josta varēja būt saistīta ar auglības veicināšanas rituāliem. Visticamāk, tai bija nozīme arī dažādos godu rituālos. Un pilnīgi noteikti tā bija pieauguša cilvēka tērpa neatņemama sastāvdaļa, to lietoja gan apģērba saturēšanai, gan līdzņemamo priekšmetu piekāršanai, turklāt pēc jostas varēja spriest par cilvēka materiālo stāvokli un, iespējams, arī stāvokli sabiedrībā.

Rezumējot jāsaka, ka ne kultūras elementus tautas dziesmās, ne pašas dziesmas, kurās minēts jostas izskats, darināšanas vai valkāšanas tradīcijas, visbiežāk nav iespējams datēt, jo jostas Latvijas teritorijā ir izmantotas no aizvēstures līdz pat mūsdienām, tāpēc ne par vienu tautas dziesmu nevar droši teikt, ka tajā sniegtās ziņas par jostu ir saglabājušās kā sensenas atmiņas no aizvēstures. Turpretim jostas uztvere un nozīme cilvēka dzīvē, ar to saistītās paražas, kas minētas arī dziesmās, ir veidojušās ilgstošā laika posmā, un tieši šajā jautājumā mēs varam vilkt paralēles līdz pat aizvēsturei, jo daudzas tautas dziesmās minētās paražas nevarēja ieviesties kristietības iespaidā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Krišjāņa Barona Dainu skapis. – Pieejams: www.dainuskapis.lv [Skatīts 22.11.2007.]
- ² *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten: Die Holzbauten der Letten. – St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1907. – T. 1. – S. IV; *Biezais H.* Seno latviešu galvenās dievietes. – Rīga: Zinātne, 2006. – 51. lpp.
- ³ *Šmits P.* Senatnes dzīves apstākļi pēc mūsu tautas dziesmām // Latvijas arhαιoloģija. – Rīga: Valters un Rapa, 1926. – 149. lpp.

- ⁴ *Dunsdorfs E.* Dainoloģija // Archīvs. Raksti par latviskām problēmām, IV. – Melbourne: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 1973. – 49. lpp.
- ⁵ *Balodis F.* Metals un metala rotu lietas senatnē un tautas dziesmu atmiņā // *Latvju tautas daiņas*, V. – Rīga: Literatūra, 1930. – 320. lpp.
- ⁶ *Ozols A.* Raksti folkloristikā. – Rīga: Zinātne, 1968. – 124. lpp.
- ⁷ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi (Arheoloģija un etnogrāfija, VII). – Rīga: Zinātne, 1966. – 55. lpp.
- ⁸ Turpat. – 54. lpp.
- ⁹ Turpat. – 78. lpp.
- ¹⁰ Turpat. – 54. lpp.
- ¹¹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 3. sēj. / Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. – Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1928–1929. – 4414. sl.
- ¹² *Urtāns V.* Zelta griezti gredzentiņi // *Padomju Jaunatne*. – 1987. – Nr. 19 (28. janv.). – 4. lpp.
- ¹³ *Apals J., Mugurēvičs Ē.* Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) 800.–1200. g. // *Latvijas senākā vēsture: 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 294. lpp.
- ¹⁴ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – Rīga: Zinātne, 1999. – 114. lpp.
- ¹⁵ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi. – 54. lpp.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Turpat. – 57. lpp.
- ¹⁸ *Grebbe V.* Krāsu izjūta latvju dainās // *Latviešu folklorā*. Tradicionālais un mainīgais. – Rīga: Zinātne, 1992. – 163. lpp. Šajā gadījumā metāliskās krāsas netiek ņemtas vērā.
- ¹⁹ Latviešu tautas tērpi, I: Vidzeme. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 1995. – 19. lpp.
- ²⁰ Šāds jostu siešanas veids vīriešiem ir atrodams 18. gs. beigu Johana Kristofa Broces zīmējumā (*Latviešu tautas tērpi, III: Zemgale, Augšzeme, Latgale*. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2003. – 194. lpp.).
- ²¹ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. – Rīga: Zinātne, 1996. – 103., 105., 106. lpp.
- ²² *Simbolu enciklopēdija* / Sast. S. Pijola. – Rīga: Jumava, 2006. – 78. lpp.
- ²³ *Kraukle D.* Latviešu rakstu zīmes. – Rīga: Jumava, 2006. – 67. lpp.
- ²⁴ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs. – Rīga: RaKa, 2000. – 179. lpp.
- ²⁵ *Ciglis J., Rādiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2002. – 190. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 141. lpp.; *Урман В. А.* Древние щиты на территории Латвийской ССР // *Советская археология*. – 1961. – № 1. – С. 223.
- ²⁷ *Урман В. А.* Древние щиты на территории Латвийской ССР. – С. 223.
- ²⁸ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. – 150. lpp.
- ²⁹ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs. – 176. lpp.; Нукшинский могильник (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР; 1) / Ред. Э. Д. Шноре, Т. Я. Зейд. – Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1957. – Табл. IV: 4.

Inna Lazdiņa

BELTS IN LATVIAN FOLKLORE

Summary

The aim of this paper is to investigate the treatment of belts in Latvian folklore. Examined on the basis of Latvian folksongs are, first, the ways of making belts and their appearance, second, the traditions of wearing belts, and third, the significance attached to belts at the time when the folksongs came into being. The third task is regarded as the most important, since information about the significance of the belt, its perception and its possible links not only with the profane world, but also the sacred world, can come mainly from folklore.

Folksongs mention the main methods of making belts: weaving, plaiting and hammering. However, as with the descriptions of the material, colour and wearing traditions of belts, the descriptions of production methods generally cannot be ascribed to any specific chronological period, since these production methods were in use from prehistory right up to the Early Modern Era, and in particular cases up to the present day. On the other hand, the perception of belts and their significance in human life, and the many customs connected with them, which are mentioned in folksongs, could not have come about under the influence of Christianity. Accordingly, it seems credible that in prehistory the belt could have been regarded as having the capacity to protect and provide fertility, and could have had a role in various family rituals. Certainly, it was an essential element of adult dress: the belt served to girdle the dress, as well as being for show and decoration, and for attaching various utensils, and without it the dress was regarded as incomplete.

Translated by *Valdis Bērziņš*

Iesniegts 09.03.2009.